

„Nejdůležitější v marxistickém učení je objasnění světodějné role proletariátu jakožto tvůrce socialistické společnosti,“ napsal v roce 1913 Lenin [12 : 576]. Pravdivost tohoto marxistického učení a jeho revoluční síla byla nezvratně potvrzena existencí a vzrůstající silou socialistického světového systému; byla rovněž potvrzena vzrůstajícím počtem akcí dělnické třídy v kapitalistických zemích, které nabývají stále většího masového charakteru. Jen ve vyspělých zemích kapitalismu se účastní ročně přes 40 miliónů pracujících na akcích dělnické třídy. To je dvakrát více než v roce 1965 [25 : 25]. Toto zostření třídního boje nutí buržoazii dnes více než kdy jindy, aby „vyvracela“ revoluční roli dělnické třídy, aby ji teoreticky rušila jako sociálně ekonomicky jednotnou třídu a aby ji integrovala sociálně politicky a ideologicky do imperialistického systému. Přitom se buržoazie pokouší využít určitých jevů v dělnické třídě, které konec konců souvisí s vědeckotechnickou revolucí (např. vytváření nových povolání, vyšší kvalifikační úroveň, ubývání těžké tělesné práce, zkracování pracovní doby, vyšší materiální životní úroveň jedné části dělnické třídy), k falšování světodějné role dělnické třídy. Naproti tomu v době, kdy nedostatky kapitalistické společnosti jsou stále zřejmější a citelné pro nejširší masy pracujících, kdy v podobě socialistických zemí je dána reálná alternativa a v marxisticko-leninské ideologii teoretická alternativa kapitalistické společnosti, je pro buržoazní ideologii stále obtížnější otevřeně obhajovat existující kapitalistický řád. Za těchto podmínek má vyhlídku na působivost pouze ta varianta buržoazní politiky a ideologie, která — aniž by vyslovovala jakoukoli pochybnost o kapitalistickém systému — přiznává nutnost určitých reforem, v jednotlivostech přispívá reformami ke stabilitě celého systému a zároveň vzbuzuje dojem, že kapitalis-

mus je schopný vývoje, takže odpadá marxisticko-leninská alternativa revolučního vystřídání kapitalismu socialismem. [8: 48 a n.]. V rámci těchto snah buržoazní ideologie připadá zvláštní funkce buržoazní sociologii průmyslu. Zdánlivě vědeckými metodami zkoumá sociální jevy a souvislosti v podniku. Dodává analýzy a empirický materiál k vyhnutí se možným sociálním konfliktům, k zostření a zastírání vykořisťování, pro další manipulaci dělnickou třídou a má tak bezprostřední podíl na pokusu buržoazie integrovat dělnickou třídu do imperialistického systému. Takto se buržoazní sociologie průmyslu zařazuje nenápadným způsobem do politiky a ideologie sociálního reformismu, vydvihované pravicovými vůdci SPD jako státní doktrína.

V tomto článku se chceme pokusit analyzovat některé teoreticko-metodologické postoje a politickoideologickou funkci novějších zkoumání buržoazní sociologie průmyslu.

Jako reflex na dělnickou třídu, která se po roce 1945 organizovala a masově vystupovala, provedla buržoazní sociologie průmyslu v této době svůj výzkum, v němž si položila otázku společenské integrace průmyslového dělnictva do kapitalistické společnosti. V této fázi šlo buržoazii o to, aby získala a přezkoušela empirickými výzkumy pohled do „společenského obrazu spodních vrstev“, do dělnického a třídního vědomí, „do jaké míry musí být tyto sociální skupiny nadále považovány za nositele socialistického třídního vědomí, nebo zda lze prokázat tendence, které by naznačovaly odbourání antikapitalistických postojů a třídního vědomí a takto prokazovaly trend ke společenské integraci,“ jak to charakterizují Deppe a Lange pro Německou spolkovou republiku [2 : 699].

V padesátých letech v souvislosti se stabilizací kapitalismu a relativně dlouhým

údobím ekonomického vzestupu posunuli se zaměstnanci a jejich práce dále do středu sociologického zkoumání. Životní úroveň dělníků, která vzrostla ve srovnání s předcházejícím údobím, sloužila jako „důkaz“ dokončené „integrace“ dělnické třídy do kapitalistické společnosti.¹ V šedesátých letech zvýšeně krizový vývoj kapitalistického hospodářství, vzrůst životních nákladů, zostřující se třídní konflikty, zkrátka rostoucí sociálně politická labilita kapitalismu, odporovaly „poznatkům“ buržoazní sociologie. Od poloviny šedesátých let se proto opět diskutovalo o dřívějších „poznatcích“, týkajících se údajně „dokončené“ integrace. Řada buržoazních sociologů průmyslu podrobila tuto tezi „kritickému“ zkoumání. „Zájem“ buržoazní sociologie o dělnickou třídu opět stoupl, dělník byl nově objeven jako předmět sociologického výzkumu.

Znovu oživil „zájem“ o dělnickou třídu se časově kryje s výstavbou rozvinuté socialistické společnosti v socialistických zemích, s dalším upevněním a posílením socialistického světového systému a jeho vlivu na dělnické hnutí v kapitalistických zemích. Pod vlivem rostoucí politické, ekonomické, vojenské a ideologické síly socialismu je buržoazní ideologie nucena používat „zjemnělého“ antikomunismu. V různých západoevropských zemích se v této době dostali do vlády pravicoví sociálně demokratičtí vůdci. Ne v neposlední řadě byla novější pozornost věnovaná dělnické třídě vyvolána vědeckotechnickou revolucí, která vedla ke vzniku nových sociálních konfliktů a rozporů.

Novější výzkumy buržoazní sociologie průmyslu o dělníkovi mají své teoreticko-metodologické východisko přímo nebo nepřímo v „teorii industriální společnosti“. Přitom lze rozlišit dvě varianty. Za prvé směr, jehož zástupci chtějí vysvětlit sociální postavení a vědomí dělníků bezprostředně z úrovně výrobních nástrojů, techniky a organizace práce [6; 11; 19], za druhé směr, jehož zástupci vycházejí ze

zvýšené (nekriticky reflektované) životní úrovně jedné části dělníků, z větších spotřebních možností na základě průmyslového vývoje, a odvozují vědomí, postoje a způsoby chování dělníka z *nevýrobní sféry* [7]. Tento druhý směr je pouze zdánlivě protikladný prvnímu. Oba směry absolutizují vždy v určitém okamžiku jeden faktor (jednou bezprostřední pracovní situaci, po druhé spotřební sféru) a nejsou s to vysvětlit vědecky sociální postavení dělníka a jeho vědomí. Oběma směrům je rovněž společné — a v tom spočívá základní teoreticko-metodologický princip buržoazních empirických výzkumů — že ignorují kapitalistické vlastnické poměry, které konec konců determinují veškerou kapitalistickou společnost. Takto je nemožné vniknout do skutečných společenských souvislostí a na jejich základě pochopit dělníka a dělnickou třídu v jejich společenské roli a vysvětlit jak diferencující vliv rozdílné techniky a organizace práce, tak roli a vliv spotřební sféry.

Právě kapitalistické vlastnické poměry jsou těmi materiálními společenskými vztahy, které konstituují celkový stav kapitalistické společnosti. S koncentrací vlastnictví v rukou buržoazie jsou současně determinovány třídní struktura v kapitalistické společnosti, celkový systém institucí a idejí k udržení těchto vlastnických poměrů a jejich funkce. „Doposud připadalo sociologům za těžké,“ napsal Lenin, „rozlišit v komplikované síti sociálních jevů důležité jevy od nedůležitých (zde leží kořen subjektivismu v sociologii) a nemohli se dopátrat žádného objektivního kritéria pro takové rozlišení. Materialismus poskytl plně objektivní kritérium tím, že vyzdvihl „výrobní poměry“ jako strukturu společnosti a umožnil použít pro tyto poměry ono všeobecně vědecké kritérium opakovatelnosti, jehož použitelnost pro sociologii subjektivisté popírali“ [16 : 130].

Buržoazní sociologové průmyslu, neschopní na základě svého třídního postoje

¹ Srovnej Schelsky, H.: *Die Bedeutung des Schichtungsbegriffes für die Analyse der gegenwärtigen deutschen Gesellschaft* [26]. Schelsky zde píše na s. 331: „Zdá se nám, že k těmto náhledům (že pojem rozvrstvení se stává poměrně bezvýznamným a nevydatným pro sociologickou analýzu — A. K./G. W.) vede obzvláště analýza současné německé společnosti, v níž radikálnost sociálních a politických událostí překonání bývalé třídní struktury buržoazní společnosti postoupilo snad nejdále, a

proto podává v tomto vývoji snad ... příklad pro novější všeobecnou zákonitost vývoje evropské industrializované civilizace.“ (Podtrženo autory.) Na místě bývalé třídní struktury vidí Schelsky „niveлизaci“ ke „společnosti středního stavu“. „Tento poměrně jednotný životní styl niveлизованé společnosti středního stavu není již nikterak vytvářen substancí sociálně nějak hierarchicky rozčleněného nebo rozvrstveného složení společnosti...“ (s. 332)

uznat výrobní poměry za nejpodstatnější sociálně ekonomicky určující faktor, uchylují se k technologickému determinismu popř. voluntarismu. To se projeví, když si např. Fürstenberg staví ve svém výzkumu za cíl vysvětlit vzájemné působení mezi „objektivní pracovní situací zúčastněných pracovníků a jejich subjektivním postojem k těmto danostem“ [6 : 3] a volí pro to teoretický rámec, který redukuje podnikové sociální vztahy a podnikovou sociální strukturu na technologicko-funkční vztahy, popř. na technicko-funkční strukturu. Tomu odpovídá, že pro Fürstenberga se stávající „sociální situace“ „pracovníků“ v podniku určuje podle „míry na něj přenesených funkcí a zmocnění, podle druhu norem, které mají zachovávat, a jeho podílu na komunikačních procesech, jakož i podle druhu a míry jeho příslušnosti k různým podnikovým skupinám“ [6 : 10]. Z tohoto úzkého vztahného rámce pozoruje Fürstenberg *bezprostřední* vliv na vědomí, postoje a chování dělníků. Podobné stanovisko nacházíme rovněž u Malleta. Z rozdílné úrovně techniky a s ní související činnosti odvozuje Mallet dvě „frakce“ uvnitř dělnické třídy — „tradiční“ a „novou“ dělnickou třídu, ke které patří vědci, technici a kvalifikovaní dělníci [19 : 45].

Kern a Schumann, kteří se zabývají otázkou „poměru technických změn a vědomí dělníků“, připouštějí, že všichni dělníci jsou námezdní dělníci. Popisují sice některé empirické jevové formy (zřejmě znevýhodnění s ohledem na „podílení se na příjmu a majetku, šance pro vzdělání, zdraví a bydlení, vyloučení z podnikových rozhodovacích grémií“ atd.), avšak nepátrají po sociálně ekonomických důsledcích, které vyplývají z poměrů námezdní práce jak pro postavení dělníka ve společnosti, tak pro jeho vědomí. Domnívají se, že určité změny a vývoj výrobních sil jsou určující pro vědomí dělníků. „Dělnictvo je třída v objektivním smyslu tohoto slova — jeho celkové chování se odhaluje pouze tehdy, bereme-li tuto skutečnost v úvahu. Zdá se nám však nesprávné... omezovat se při analýze vědomí dělníků nadále vý-

lučně na výrobní poměry...“ [10 : 34]. Zde Kern a Schumann podvrhují marxismus-leninismus, že odvozuje vědomí dělníků *vylučně* z výrobních poměrů.

Marxismus-leninismus nikdy nevysvětloval „vědomí dělníků“ *vylučně* z výrobních poměrů. V dopise Borgiovi píše Engels: „Spatřujeme v ekonomických podmínkách to, co v poslední instanci podmiňuje dějinný vývoj... Není tedy tomu tak, že ekonomická situace je *příčinou*, že je *jedině aktivní* a všechno ostatní je pouze pasivním účinkem. Nýbrž je to vzájemné působení na základě ekonomické nutnosti, která se v *poslední instanci* stále prosazuje. Není to tedy, jak si to tu a tam chceme pro pohodlí představit, automatické působení ekonomické situace, nýbrž lidé dělají své dějiny sami, avšak v daném, je podmiňujícím prostředí, na základě vyskytujících se skutečných poměrů, z nichž ekonomické poměry, jakkoli snad jsou ovlivňovány i jinak politicky a ideologicky, jsou přece v poslední instanci rozhodující a tvoří procházející, jediné k pochopení vedoucí červenou nit“ [4 : 206]. „Omezenost“ jimi zkomoleného marxismu „překonávají“ Kern a Schumann tehdy, když vylučují *úplně* výrobní poměry z analýzy.

Jestliže se uvedené výzkumy jednostranně soustřeďují na pracovní situaci jako určující faktor pro „vědomí dělníků“, pak Goldthorpe aj. se snaží přibrat jak výrobní, tak nevýrobní sféru jakožto určující pro postoje a způsoby chování dělníků, aby odstranili jednostrannost dřívějších pojetí. Za základní kategorii jim slouží „instrumentální“ postoj dělníka. Tento „instrumentální“ postoj je však považován za proměnnou nezávislou na pracovní situaci,² která podle mínění těchto buržoazních sociologů vyplývá z rostoucího významu rodiny a spotřební sféry. Tento „instrumentální“ postoj si prý dělník přináší s sebou do pracovní situace z mimopracovní sféry. Toto pojetí však nepřekonává jednostrannost a nesprávnost technologického determinismu, nýbrž vede k extrémnímu subjektivismu,³ přičemž „instrumentální“ postoj je odvozo-

² „Tento postoj (k práci) není vytvářen ani stylem doзору, ani technickými podmínkami, nýbrž proměnnou nezávislou na pracovní situaci, jejíž původ je nutno hledat v mimopodnikových rolích a vztazích dělníka.“ [7 : (Sv. I) 77].

³ Goldthorpe a Lockwood věří, že „v sociologii

průmyslu by mohlo být užito s velkým prospěchem něčeho takového, jako je vztahová teorie sociálního jednání, tj. vztahový rámec, v němž definice jeho vlastní situace pomocí jedináčeho tvoří východisko pro vysvětlení jeho sociálního chování a jeho vztahů“ [7 : (Sv. I) 196].

ván z předpokládané sféry „svobody“.⁴ Tato předpokládaná sféra „svobody“ je objektivní zdání. Pro dělníka, který nemá v podniku v podmínkách kapitalistické námezdní práce možnost samostatně rozhodovat, postupovat v povolání a plnit své individuální představy a plány, který má v podniku pocit přívěsku nepřehledného výrobního aparátu a odosobněného byrokratického systému řízení, jeví se svoboda v kruhu jeho rodiny jako sféra vnitřního klidu, duševní rovnováhy a osobního rozhodování. Ve skutečnosti je tato sféra volného času pouze jednou stránkou zhodnocovacího procesu kapitálu, reprodukce jednotlivého dělníka a celé dělnické třídy. Zdánlivá svoboda osobního rozhodování ve sféře volného času se pohybuje stále jen v rámci materiálních podmínek, norem a úrovní daných předem kapitalistickými poměry. [3: 262 a n.]. Buržoazní sociologie upevňuje toto zdání, stává se jeho obětí, aniž by si kladla otázku na jeho sociálně ekonomické důvody a příčiny. Neproniká do podstaty celospolečenských souvislostí, nýbrž zůstává stát u některých empiricky zjištělých jevů.

V souhlase s pozitivistickými základními postoji vycházejí uvedené výzkumy, které jsou poplatné technologickému determinismu. z pracovní situace dané bezprostředně technikou a organizací práce a vysvětlují z ní vědomí dělníků. První krok v logice jejich zkoumání spočívá v tom, že dokazují rozdílné pracovní situace. Tak tvrdí Kern a Schumann, že jejich výzkum potvrzuje tezi, „že v moderním průmyslu existují rozdílné technické systémy se specifickými činnostmi dělníků. Nelze tedy nikterak vycházet z pracovní situace, která by byla typická pro průmyslové dělnictvo: spíše lze dokázat, že se vzájemně podstatně liší nejenom funkce, které průmysloví dělníci musí mít na zřeteli, nýbrž i dispoziční volnost při práci, řemeslné, technické a na procesu nezávislé kvalifikace, svalové a nervové zatížení, jakož i možnosti a formy kooperativních a neformálních interakcí“ [10 : 180]. Podobně odhaluje Fürstenberg „variace pracovního systému“.

Takovéto objevy nejsou obzvláště nové. Stěží někdo pochybuje o tom, že se funkční obsah práce liší, od jednoho průmyslového odvětví k druhému, ba dokonce od pracoviště k pracovišti. To však jsou *technologicko-pracovní-funkční* rozdíly uvnitř téhož sociálně ekonomického charakteru práce, rozdíly, které jsou sekundární proti sociálně ekonomickému charakteru práce jako vykořisťované námezdní práce, charakteru, který je tentýž pro všechny průmyslové dělníky v kapitalismu. Na tomto charakteru práce se nemění nic ani tím, že s vědeckotechnickou revolucí vznikají nová povolání, zvyšuje se úroveň kvalifikace atd.

V dalším kroku odvozují buržoazní sociologové vědomí dělníků z bezprostřední zkušenostní situace, která je dána rozdílnou pracovní situací. Tak Kern a Schumann zkoumají „diferencující vliv heterogenních pracovních zkušeností na vědomí dělníků“ [10 : 26]. Také Fürstenberg usuzuje z variací pracovního systému na „druhy postojů pracovníků v chemii“ [6: 208]. H. P. Bahrdt mluví o tom, že vlastně neexistuje „toho času typický osud dělníků, prožívaný konkrétně téměř všemi, který by mohl být zřejmým východiskem i pro elementární politické třídní vědomí“ [1 : 27]. Výkladové schéma pracovní situace — zkušenostní situace — vědomí dělníků obecně ignoruje vlivy vládnoucí, tj. buržoazní ideologie na dělnickou třídu. Tato buržoazní ideologie se neustále spontánně dělníkovi vnucuje. Současně disponuje dnes buržoazie všemi materiálními, finančními a osobními možnostmi pro manipulaci vědomím dělnické třídy. „Myšlenky vládnoucí třídy jsou v každé epoše vládnoucími myšlenkami,“ napsali Marx a Engels [23 : 46].

Vykonstruovaná souvislost pracovní situace — zkušenostní situace a vědomí dělníků chce ukázat, že dělnická třída dochází k vědomí svého historického poslání takřkajíc empirickou cestou, spontánně. Naproti tomu Marx, Engels a Lenin přinesli důkaz, že „dělnická třída je s to výlučně ze své vlastní síly vytvořit pouze trade-unionistické vědomí“ [17 : 585 a n.]. Proto dokazovali, že socialistická ideologie

⁴ „Pro naše dělníky blahobytu tvoří život mimo podnik říší přinejmenším relativní svobody, jako spotřebitelé mohou vyvinout určitou autonomii a

tvořivost v utváření svého života. Ovšem cenou za to je, že práce musí být přijímána jako říše nutností.“ [7 : (Sv. I.) 157].

musí být vnášena do dělnické třídy revoluční stranou [17 : 385]. Komunisté „předstihují teoreticky ostatní masu proletariátu v názoru na podmínky, chod a všeobecné výsledky proletářského hnutí“, napsali Marx a Engels [24 : 474]. Výkladové schéma buržoazních sociologů svědčí o výslovném „zkušenostním fetišismu“. Nikdy neexistovala lineární závislost mezi pracovní situací a vědomím, jak je podvrhována Kernem a Schumannem a jinými buržoazními autory. Vědomí, postoje a způsoby chování společenského významu nejsou nikdy konstituovány pouze bezprostřední zkušeností. Bezprostřední pracovní situace je zakoušena na základě již existujících poznatků a postojů, je jimi „rušena“ a podle toho také působí různě na tvorbu vědomí. Vědomí osobnosti se vytváří vždy dvěma způsoby. Jednou jsou ideologie, její normy, ideály a hodnoty přenašeny na osobnost tak říkajíc „institucionalizovaným“ způsobem školou, mládežnickou organizací, tiskem, rozhlasem a televizí. Naproti tomu osobnost nabývá určité zkušenosti ve svém denním životním procesu, v práci, v kontaktu k sociálnímu okolí atd. Teze o nezprostředkovaném, spontánním a přímém vzniku vědomí z pracovní situace zatajuje, že dělník má již před vstupem do práce vědomí a postoje, speciálně též k pracovní situaci, vědomí, které je rovněž formováno vládnoucí buržoazní ideologií.

Různí buržoazní sociologové se sice mnohdy zmiňují, že existuje *společná* základní situace dělníků — že jsou námezdními dělníky —, ale vylučují tuto zkušenostní situaci ze zkoumání. Avšak právě tyto společné zkušenosti jako *námezdních* dělníků jsou podstatnou podmínkou a spojovacím bodem pro činnost revoluční strany, jsou momenty, v nichž dělník prožívá kapitalismus nezastřeně, nezkrášleně. Pod dojmem svých empirických zjištění musí Fürstenberg relativizovat tezi o bezprostředním vztahu mezi pracovní situací a vědomím. Nelze prý mluvit o takřka automatickém přizpůsobení postoje zaměstnanců k „sociální struktuře vztahů“ a „pracovnímu systému“. Přes tuto relativizaci je třeba konstatovat, že Fürstenberg také vynechává nejpodstatnější determinantu pro podnikovou sociální struk-

turu a postoje zaměstnanců ~ kapitalistické vlastnické poměry.

Fürstenberg řeší — podobně jako jiní autoři — podnik, techniku celospolečensky. Vztah celková společnost — závod je redukován na vztah území — podnik. Vnitřní souvislost kapitalistického společenského řádu, kapitalistických výrobních poměrů, kapitalistické sociální struktury a závodu s jeho „sociální strukturou“ a „rámcovým sociálním řádem“ se zcela ignoruje. Podniková „sociální struktura“ a „rámcový sociální řád“ jsou však zřejmé a vysvětlitelné teprve a pouze z charakteru kapitalistického společenského řádu. „Podnikovou sociální strukturu“ a „rámcový sociální řád“ neurčuje stupeň racionalizace, techniky nebo technologie, nýbrž kapitalistické výrobní poměry. Že jsou mezi „vedením firmy“ a dělníky realizovány sociální vztahy vykořisťování, to není způsobeno technologicky nebo psychologicky. Ze soukromokapitalistického vlastnictví výrobních prostředků, jim odpovídajících poměrů směny a rozdělování vyplývá základní antagonistický protiklad zájmů mezi dělnickou třídou a buržoazií a jejím „vedením firmy“. Lenin charakterizoval třídy jako „velké skupiny lidí, které se navzájem liší podle svého místa v historicky určeném systému společenské výroby, podle svého poměru k výrobním prostředkům (většinou fixovaného a formulovaného v zákonech), podle své role ve společenské organizaci práce a v důsledku toho podle způsobu dosažení a výše podílu na společenském bohatství, jímž disponují. Třídy jsou skupiny lidí, z nichž jedna si může присвоjovat práci druhé v důsledku rozdílnosti jejich místa v určitém systému společenského hospodářství“ [11 : 410].

Jakékoli uvažování o podnikové sociální struktuře, které přechází tento základní sociálně ekonomický fakt a nahrazuje jej technologicky podmíněnými rozdíly, není ničím jiným než apologetikou, zastíráním právě těchto existujících kapitalistických poměrů. Aniž by disponovali vědeckým pojmem třídy, povyšují autoři subjektivní momenty na kritéria příslušnosti k určité třídě nebo vrstvě. Např. Fürstenberg zdůvodňuje ještě se vyskytující existenci „proletářských“ dělníků v chemii subjektivním nepřátelstvím jiných sociálních

tříd a vrstev vůči těmto dělníkům. Podle Goldthorpa aj. „je sociální stratifikace konec konců otázkou sankcionovaných sociálních vztahů“ [6 : 231], [7 : 172]. Teoretické omezení sociální zkušenostní sféry dělníka na bezprostřední, technologicky chápanou pracovní situaci osvědčuje se jako prostředek k pomlouvání všech těch zkušeností a poznatků dělníka, které přesahují rámec technologicko-funkčních vztahů mezi buržoazií a dělnickou třídou a které charakterizují třídní vztahy mezi nimi. Tak opouští Fürstenberg v otázce postoje pracovníků v chemii k „vedení firmy“ půdu byt i zdánlivé vědeckosti. Nelze však Fürstenbergovi přisuzovat přímou otázku po postoji dělníků k poměrům vlády v chemických monopolech. Úplně obchází tento problém a pouze zjišťuje, že vedení firmy „není již částí vlastní sociální zkušenostní sféry“ dělníků. Stejně *schematické* jsou také představy, které má dělník o vedení firmy...“ [6 : 135].

K teoretickým předpokladům „technologického determinismu“ patří, že v uvedených výzkumech se práce chápe a užívá ne jako sociálně ekonomická kategorie, nýbrž pouze jako *technologická* kategorie. Práce jako účelná, vědomá činnost člověka je vždy „proces, probíhající mezi člověkem a přírodou, ... v němž člověk svou vlastní činností zprostředkovává, reguluje a kontroluje výměnu látek mezi sebou a přírodou,“ [21 : 192] konstatoval již v *Kapitálu* Marx. Avšak tato účelná, vědomá činnost se uskutečňuje vždy v rámci určitých, historicky podmíněných forem dělby práce a vlastnických poměrů. V kapitalismu následuje sjednocení výrobců, tj. dělníků, s věcnými podmínkami výroby, tj. výrobními prostředky, na základě ekonomické nutnosti pro dělníky, kteří musí prodávat svou pracovní sílu vlastníkovu kapitálu. Z této skutečnosti vyplývá, že práce v kapitalismu obsahuje v první řadě společenský poměr dělníka a kapitalisty. Právě tato společenská určenost práce v kapitalismu jakožto poměru kapitálu a práce je obcházena a zahalována technologicky koncipovanou, či lépe technickou určeností práce. Buržoazní sociologové považují práci nikoli za *společensky*

určenou formu, nýbrž pouze za nezprostředkovanou formu, práci „v její jednoduché určenosti jakožto účelné produktivní činnosti“ [22 : 833].

Např. Kern a Schumann považují za společensky podstatné toliko rozlišování mezi „humánní“ a „nehumánní“ prací. Vycházejíce z tohoto názoru nabízejí rovněž „možnosti řešení“. Podkladem pro ně jsou konkrétní, od své sociálně ekonomické základny odloučené jevové formy vykonávání práce, „repetitivně“ nebo „restriktivně“ zakoušená nekvalifikovaná práce jako výraz nehumánní práce, méně zatěžující kvalifikovaná práce jako výraz humánní práce. Přitom spojují nehumánní práci s nebezpečím, že jsou dělníci silněji vystaveni „tlaku podnikového aparátu vlády“, upadají do „distancovaného poměru k podnikovému prostředí“ a mohli by se také kriticky angažovat. V „humánní práci“ stojí prý dělník v „konfliktově zředěné pracovní situaci a má tím lehčeji možnost akceptovat svou podnikovou roli v její existující formě“ [10 : 27]. To však není ničím jiným než zahalováním vykořisťovatelských poměrů, jimž podléhají dělníci v kapitalismu. Kern a Schumann vidí v technické vývoji možnost dále redukovat „nehumánní“ práci: „Jsou zcela myslitelná opatření, jimiž by mohly být účinně odstraněny restriktivní pracovní elementy: např. tím, že jsou prováděny technické inovace, které slouží primárně k odstraňování nehumánní práce; tím, že se upustí od technických inovací tehdy, když jejich účinek spočívá právě ve stabilizaci nehumánní práce; tím, že jsou podchyceny poznatky věd o práci a použity k přizpůsobení práce člověku.“ [10 : 279]. Je iluzorní doufat, že v imperialismu se „upustí“ od technických inovací. „spočívá-li jejich účinek ve stabilizaci nehumánní práce“⁵

Každé zlepšení pracovních podmínek si musela dělnická třída doposud vynutit v tvrdém boji od monopolů. Zřejmě má být touto tezí Kerna a Schumanna učiněn pokus vzbudit v dělnické třídě iluze o možnostech vylepšení jejího postavení a dát další volný prostor reformní politice. Zde se setkává Kernovo a Schuman-

⁵ Rozporuplné stanovisko Kerna a Schumanna je charakterizováno tím, že na jedné straně poukazují na to, že prý „trvalá nehumánnost průmyslové práce (není) výrobně technickou nutností, nýbrž

výsledkem a výrazem společenské struktury. Odstranění restriktivních pracovních situací zdá se proto být primární jako politický problém.“ [11].

novo pojetí se sociálně reformistickou politikou a ideologií. To je např. zřejmé, když Lohmar hlásá: „Sociální demokraté chtějí v otázce vlastnictví odstranit kapitalistický sektor *sociálním zaručením vlastnictví*, vybudováním kolektivního hospodářství, kontrolou hospodářské moci a majetkem v rukou dělníků“ [18 : 56]. Také v „Návrhu ekonomicko-politického orientačního rámce na leta 1973–1985“ se praví: „Sociální demokraté prosazují silnější sociální zaručení majetku“ [5]. Iluzorní teoretické představy Kerna a Schumanna nalézají tak svůj stranický programový výraz v pravicové politice a ideologii SPD. Filosofickým a světonázorovým podkladem této shody je idealismus. Místo vědecky přesné analýzy materiálních společenských sil a podmínek a jejich změny se předstírá, že je možné odstranit rozpory kapitalismu morálními výzvami. Politickým základem této pospolitosti mezi pozitivistickou sociologií Kerna a Schumann a sociálním demokratismem je anti-komunismus. Kern a Schumann staví své pojetí výslovně proti marxisticko-leninskému učení tak, že pouze změna výrobních poměrů – politických poměrů vlády – změni od základů charakter práce. „Klasické marxistické východisko činí možnost všeobecné humanizace práce závislou na změnách *výrobních poměrech*. Proti tomu stojí v rámci této studie zvláště relevantní *technologická koncepte*, která věří, že pozná *ve vývoji výrobní techniky* ty síly, jež přispívají k odstranění restriktivních činností způsobem imanentním systému“ [10 : 278].

Tato „technologická koncepte“ přehlíží, že vývoj techniky se dotýkal poměru mezi dělnickou třídou a buržoazií jen tehdy, když byly výrobní poměry, které odpovídaly této technice, revolučně změněny. Také v současnosti se vývojem techniky nemění vykořisťovatelský poměr, a tím nehumánní práce. Vědeckotechnická revoluce vede v podmínkách kapitalistického výrobního způsobu k zostření sociálních rozporů a nehumánního charakteru práce. Také humanismus je *sociální problém*. Vykonává-li dělník v kapitalistickém podniku místo monotónní, restriktivní činnosti oduševnělejší činnost, která je bohatší na změny a odpovědnější, nemění to nic na základní sociální skutečnosti,

že je právě tak jako dříve nucen prodávat svou pracovní sílu, že podléhá konkurenčnímu boji na trhu práce, že je hříčkou všech krizových jevů kapitalismu a že je vykořisťován. Povídání o „humanizaci práce, která je imanentní systému“, plní konec konců jen ten účel, že se zahaluji tyto skutečnosti. Na základě své technologické koncepte „pochybují“ Kern a Schumann, zda „dělnictvo může ještě fungovat jako historický subjekt společenské změny“ [10 : 23]. Tím odhalují politicko-ideologickou funkci své a každé buržoazní sociologie. Od doby, kdy vznikla dělnická třída a vědecké zdůvodnění jejího světovědného poslání v *Manifestu Komunistické strany* Marxem a Engelsem, snažily se generace buržoazních ideologů podat „důkaz“, že dělnická třída je neschopna být subjektem společenského pokroku. Dějiny dávno vynesly rozsudek nad takovými pokusy. Existence Sovětského svazu a dalších socialistických zemí, rostoucí síla dělnického hnutí v kapitalistických zemích, to je nevyvratitelný důkaz pro pravdivost marxisticko-leninského učení. Avšak právě toto *historické* hledisko je před buržoazní sociologií uzavřeno.

K teoreticko-metodologickým premisám buržoazní sociologie patří dále rozložení jednotné sociálně ekonomické podstaty společnosti do různých „sfér“ (sféra práce, spotřeby, volného času), které mají mít takřka zásadně rozdílnou sociální kvalitu. Tento postup umožňuje „zrušit“ rozpory jedné sféry teoreticky v druhé sféře, „vyléčit“ nedostatky, které vyplývají z námezdní práce ve výrobní sféře, ve sféře spotřeby. To kolportuje náboženskou představu, že „trápení pozemského slza-vého údolí“ jsou odměňována „nebeským rájem“. Tak vycházejí Kern a Schumann z toho, že se se zkracováním pracovní doby, úbytkem pracovního zatížení a větším množstvím volného času, a tím umožněnou činností „otevírají nové prostory pro jednání a s nimi nové zkušenosti, které silněji omezují význam pracovní situace pro myšlení všech dělníků. Spotřební sféra se stává důležitým vztahným bodem, nabývá rostoucího vlivu na vědomí a stanoví nová hodnotící kritéria“ [10 : 26]. Ve stejném smyslu hovoří Fürstenberg o „pluralitě životních prostorů“ [6 : 227].

Oddělení pracovní situace a spotřební

sféry jakožto sféry potlačování a vykořisťování na jedné straně a sféry úniku z tohoto vykořisťování na straně druhé je dvojím způsobem falešné. Jednou je sféra spotřeby sociálně určená vládnoucími společenskými poměry, tj. kapitalistickým hospodářstvím zisku. Dělník má pouze možnost volit v rámci svého třídního postavení a manipulovaných standardů mezi různými nabízenými věcmi a službami, které rovněž podléhají realizaci zisku. Současně představuje spotřeba akt reprodukce zboží pracovní síla. „Vlastník pracovní síly, který dnes pracoval, musí mít možnost opakovat týž proces zítra, za týchž podmínek síly a zdraví.“ napsal Marx [21 : 185]. Požadavky na pracovní sílu tedy podle souhlasného pojetí vzrostly. Přes částečný úbytek fyzického zatížení ve výrobním procesu zvětšilo se vzrůstem psychických požadavků zatížení vcelku. Proti tomu musí stát odpovídající reprodukce pracovní síly, která se projevuje ve zvětšeném množství volného času a částečně ve vyšší a také změněné spotřebě. Dále zdůrazňuje Marx: „Individuální spotřeba dělnické třídy ve svých absolutně nezbytných hranicích je jen zpětná přeměna životních prostředků zcizených kapitálem za pracovní sílu v pracovní sílu, kterou může kapitál znovu vykořisťovat. Je to výroba a reprodukce... kapitálu, ať se děje... uvnitř pracovního procesu anebo mimo něj...“ [21 : 597].

Skutečnost, že v některých průmyslově vyspělých kapitalistických zemích dočasně stoupla materiální životní úroveň části dělnické třídy, je na jedné straně výsledkem tvrdého a vleklého boje dělnické třídy proti kapitálu. Na druhé straně je však také výrazem nerovnoměrného vývoje imperia- listických zemí, který umožňuje plnit jiné země nebo „importovat“ laciné pracovní síly, jako např. „hostující dělníky“ v NSR. Současně mnohonásobně vzrostlo vykořisťování dělnické třídy ve vyspělých kapitalistických zemích. Avšak i dočasně vydobytá vyšší životní úroveň zůstává pozadu za stoupajícími materiálními a kulturními potřebami dělníků a je stále znovu rušena stoupajícími cenami a stále rostoucími životními náklady. Srovnání životní úrovně dělnické třídy se vzrůstem zisků ukazuje, že i při zvýšené životní úrovni se rozdíl s ohledem na vládnoucí bur-

žoazii nezmenšily, nýbrž se naopak ještě zvětšily. „Například v NSR klesl podíl příjmu dělníků a zaměstnanců na národním důchodu mezi lety 1950 a 1968 z 36,8 na 24,4 procenta, zatímco podíl kapitalistů ve stejné době se vyšplhal ze 44,3 na 61,6 procenta“ [8 : 21].

Teoreticko-metodologické východisko uvedených prací implikuje určitý obraz osobnosti. Osobnost je odpoutávána od své základní sociální kvality příslušnosti k nějaké třídě. Sociální vztahy osobnosti jsou redukovány na ty vztahy, které vyplývají z technicko-funkčních aspektů práce a psychologických momentů. To odpovídá skutečnosti, že každý jednotlivec náleží v třídní společnosti k nějaké sociální třídě nebo vrstvě a je jí determinován. Osobnost tak podléhá nejen objektivní ekonomické situaci a politickoideologickým poměrům třídy — je jimi utvářena, ztělesňuje třídní zájmy a poměry — nýbrž je také vyjadřuje ve svém sociálním jednání, produkuje a reprodukuje tyto zájmy a poměry stále znovu. Podstatou osobnosti nejsou „její vousy, její krev, její abstraktní fysis. nýbrž její *sociální kvalita*...“ [20 : 222]. Tato sociální kvalita spočívá právě v tom, být jakožto příslušník třídy nositelem určitých společenských poměrů a zájmů. Vývoj osobnosti se uskutečňuje podle toho ne tak, jak je implicitně podvrhováno v uvedených buržoazních koncepcích, jako proces přizpůsobení se technologickým změnám, nýbrž je podle svého sociálního obsahu osvojováním podstaty třídy a reprodukci této podstaty jednáním příslušníků třídy.

Podstata dělnické třídy — svrhnout jakožto utlačovaná, vykořisťovaná a objektivně revoluční třída kapitalistický řád a nastolit beztřídní společnost — *nepřipadne* však příslušníkům třídy *automaticky*. Příslušnost k dělnické třídě neznamená, že každý dělník je automaticky revoluční. Proces osvojování podstaty třídy je daleko více zprostředkovan množstvím sociálních faktorů, mezi nimiž hrají rozhodující roli síla a vliv marxisticko-leninské strany a její ideologie a rovněž osobní zkušenosti v praktickém třídním boji. Právě tato komplikovanost procesu osvojování vede k tomu, že se na základě stejného třídního postavení vytvářejí rozdílné typy osobnosti. Tak napsal Lenin: „Prole-

tář, který si uvědomil tento úkol (hegemonie proletariátu — pozn. aut.), je otrok, který se pozvedl proti otroctví. Proletář, který si neuvědomil ideu hegemonie své třídy nebo tuto ideu popírá, je otrok, který nechápe svůj otrocký stav; v nejpříznivějším případě je to otrok, který bojuje za zlepšení svého otrockého stavu, ne však za odstranění otroctví“ [13:219]. Právě tento typ osobnosti otroka, který bojuje pouze za zlepšení svého otrockého stavu, ne však za odstranění otroctví, je povyšován sociálním demokratismem na ideál osobnosti a buržoazní sociologové provádějí k tomu účelu „vědecký“ základní výzkum.

Než přejdeme k některým výsledkům buržoazních výzkumů, je třeba učinit krátkou poznámku o jejich výzkumných metodách. Autoři analyzují určitou sumu individuálních obsahů vědomí dělníků. Na tomto základě činí však výpovědi o vědomí celé sociální třídy („dělnictva“). Přitom přehlíží, že jimi analyzované „dělnictvo“ je více než suma jednotlivců, kteří k němu přísluší, že toto „dělnictvo“ disponuje organizacemi, které vyjadřují jeho zájmy a zdůvodňují je teoreticky. V souhlase s tím mohou také výpovědi o vědomí „dělnictva“ jako třídy být činěny jen s ohledem na poznatky, které jsou ztělesňovány třídními organizacemi, především marxisticko-leninskou stranou a odbory.

Závíslost metod na světonázorovém a třídním postoji badatelů charakterizuje to, že v těchto výzkumech se upustilo od zkoumání vědomí dělníků také v *konfliktních situacích* (např. při propouštění, zvyšování normy, mzdovém boji atd.). Lenin napsal: „...sebepoznání dělnické třídy je nerozlučně spjata s absolutní jasností nejen teoretických představ... dokonce správněji řečeno: ani ne tolik teoretických jako daleko více představ o vzájemných vztazích všech tříd moderní společnosti, vypracovaných zkušeností politického života“ [17:426]. Právě v konfliktních situacích se však trhá závoj, který zahaluje kapitalistické výrobní poměry, a „vzájemné vztahy všech tříd“ jsou pro jednotlivce *patrně zřetelnější než v „normální“ situaci kapitalistického všedního dne*. Charakteristický je také Fürstenbergův postup neptat se nejprve na obsah

vědomí, např. na postoj k odborářské koncepci spoluurčování (poněvadž by „nebezpečí vyprovokovaných odpovědí nebo stereotypních výpovědí, které opakuji běžné formule,“ bylo příliš velké), ale pak tvrdit, že tyto obsahy vědomí neexistují [6:133]. „Vědomí dělníků“ je podle Kerna a Schumannova charakterizováno „dezolátním stavem“, který se projevuje tím, že většina dělnictva je neschopná „k posouzení společenských stavů strukturovaným, sladěným způsobem“; je prý charakterizována tím, že „upouští od toho, aby reflektovala vyskytující se obtíže v orientaci jako problém“ [10:227]. Podle Fürstenberga není prý solidarita dělníků již základním stanoviskem [6:227]. Na místo kolektivního vědomí prý nastoupil privatizující postoj a způsob myšlení [6:213].

Pod vlivem militantního antikomunismu, sociálního demokratismu, nerovnoměrného vývoje kapitalistických zemí a s ním spojeného plenění slaběji rozvinutých kapitalistických zemí, vykořisťování armády „hostujících dělníků“, potlačování a pronásledování revolučních dělnických tříd a cílevědomou korupcí částí dělnické třídy se buržoazii podařilo přechodně potlačit jejich třídní vědomí. Během relativně dlouho trvajícího údobí hospodářské konjunktury až do poloviny šedesátých let vznikly u mnohých dělníků iluze o vývojových možnostech kapitalismu. Manipulaci dělnické třídy jsou však dány objektivní hranice rostoucím zostřením vykořisťování, a tím všech sociálních rozporů kapitalismu. Rostoucí internacionalizace výroby a třídního boje, koncentrace a disciplinovanost dělnické třídy v obrovských výrobních komplexech, rostoucí organizovanost, stále stoupající sociální nejistota atd. jsou denně každým dělníkem prožívány a nezůstávají bez vlivu na jeho vědomí. Buržoazní autoři musí tedy konstatovat, že se u mnohých dělníků vyskytuje zbytek kolektivního vědomí — strach před ztrátou pracoviště a vědomí nahraditelnosti na pracovišti. Tato základní sociální situace je pro vývoj osobnosti a vědomí dělníků rozhodujícím momentem, který zabraňuje, aby bylo přijato globálně interpretační schéma, „které podvrhuje harmonicky se vyvíjející kapitalistickou společnost, nivelizující téměř automaticky sociální rozdíly“ [10:274].

Zjištěné vědomí kolektivního strachu a nejistoty, které je charakteristické přes všechny rozdíly ve funkčním obsahu práce pro všechny skupiny dělníků, je současně vyvrácením „technologického determinismu“ vytvořeného buržoazními sociology. Ukazuje, že nezávisle na existující technologické situaci pracoviště se vyskytují společné základní sociální zájmy, které vyplývají z téže sociálně ekonomické situace všech dělníků. Stávky a masové akce dělnické třídy, které narůstaly v šedesátých letech a na začátku sedmdesátých let, dokazují, že právě společná základní sociálně ekonomická situace určuje vědomí a chování dělnické třídy. Tyto akce jsou jak elementárním výrazem, tak důležitým předpokladem pro další vývoj třídního vědomí. „Skutečná výchova mas nemůže nikdy probíhat odtrženě a mimo samostatný politický a zvláště revoluční boj mas samotných. Teprve boj vychovává vykořisťovanou třídu, teprve boj jí dává míru jejich sil, rozšiřuje její obzor, stupňuje její schopnost, vyjasňuje její rozum, zoceluje její vůli,“ napsal Lenin [14 : 249]

Ze svých empirických zjištění vyvozují buržoazní sociologové velice dalekosáhlé závěry. Shodně dospívají k pojetí, že se prý vyvinul „nový“ dělník, přičemž stupeň jeho vytvoření je hodnocen různě. Je charakterizován dělník, který sice prý není bývalým dělníkem, který však také „nevystoupil“ do střední vrstvy nebo střední třídy. To prý platí jak o hodnotových orientacích a postojích středního stavu, které nebyly dělníkem přijaty, tak o materiálním blahobytu. Zatímco Mallet dokonce postuluje existenci „nové“ dělnické třídy, jsou Kern a Schumann ve svých závěrech zdrženlivější. Nový typ dělníka vidí v kvalifikovaném „automatizačním“ dělníkovi s převážně „instrumentálním“ postojem. Také Goldthorpe a Lockwood, kteří musí připustit, že objektivní postavení dělnické třídy se nezměnilo, objevují prototyp „nového“ dělníka. I když prý nedošlo k zbурžoaznění, přece je možné pozorovat tendenci k normativní konvergenci. S ubýváním třídních rozdílů vznikli „white-collar-dělníci“ a „blue-collar-orga-

nizátoři“. Fürstenberg odvozuje ze svého výzkumu „emancipovaného“ dělníka, kterého staví proti „proletářskému“ typu.

Tak se sice tito sociologové staví proti tezi o *dokonalé* integraci dělnické třídy do kapitalistické společnosti, která vznikla v padesátých letech, avšak nahrazují ji zjemnělou variantou, která spíše přihlíží k jevům v současné vývojové fázi imperialismu. Také zde se ukazuje, že se imperialistická ideologie musí přizpůsobit změněnému poměru sil ve světě ve prospěch socialismu a rostoucí aktivitě dělnické třídy v kapitalistických zemích.

Teze o „novém“ dělníkovi se politicky orientuje proti dělnické třídě jako hlavní revoluční síle kapitalistických zemí. Na základě technologických rozdílů se jednoduše sociálně ekonomická základna dělnické třídy teoreticky rozkládá,⁶ je konstruován protiklad zájmů mezi „tradičním“ a „novým“ dělníkem a naznačována tendence k přechodu dělnické třídy do střední vrstvy. V souhlase s tím doporučují buržoazní sociologové, jak by mohly být sociální konflikty odstraňovány a řešeny způsobem imanentním systému. Fürstenberg, který o sobě tvrdí, že jeho výzkumy jsou prováděny „v plné vědecké nezávislosti“ (!), dodává svým tvrzením, že spoluurčení ve vědomí převážné většiny respondentů se vztahuje na situaci danou na pracovišti a v podniku, svým zadavatelům argumenty proti koncepci spoluurčení, kterou hlásají odbory [6 : 136]. Vyjadřuje tak jako výsledek svého zkoumání stísněnost a obavu monopolního kapitálu, které vzbuzují i takové požadavky odborů na spoluurčení, jež nepřekračují rámec kapitalistického systému.

Kern a Schumann, pro něž se nehumánní charakter práce spojuje s tím, že by se dělníci mohli kriticky angažovat, šíří návrhy, jak by mohly být odstraněny existující rozpory reformní politikou imanentní systém. Goldthorpe a Lockwood navrhuji Labour Party „zbatit stranu radikální politiky třídně orientované povahy, poněvadž pohyb v tomto směru je považován za inherentně žádoucí“ [7 : III. 200]. Směr, který si autoři přejí dát politice Labour Party, nepoukazuje na po-

⁶ „Podle našeho mínění nutí probíhající proces diferenciacce průmyslové práce k tomu, aby dělnictvo bylo rozštěpeno podle hlediska jeho pracovní

situace a jeho zkušnostního obzoru do dílčích kolektivů“ [11 : 34].

litickou třídní organizaci, na hájení objektivních třídních zájmů dělníků, nýbrž na vyšší působnost strany sociálně demokratického typu. Jedná se jím o změnu politiky Labour Party v zájmu většího vlivu pravicového sociálního demokraticismu jakožto protikladu a alternativy k revoluční politice komunistické strany. Mallet odpírá velké části dělnické třídy, kterou označuje jako „tradiční“ frakci, jakoukoli revoluční potenci a z této pozice vede útoky proti politice Svobodné Komunistické strany. Jeho požadavky jsou zaměřeny na to, aby odbory a Svobodná Komunistická strana se ve své politice orientovaly na jím objevenou „novou“ dělnickou třídu, která jediná je s to přeměnit společnost.

Charakterizované empirické výzkumy mají společnou světonázorovou základnu: pozitivismus. Měřitelné fakty a skutečnosti jsou zprostředkovány, korelovány a odpovídajícím způsobem interpretovány. V roce 1917 napsal Lenin o této metodě: „V oblasti společenských jevů existuje mimořádně rozšířený a právě tak chybný postup, totiž vytažení *jednotlivých* skutečností... oč běží, to je konkrétní historická situace, na kterou se jednotlivé případy vztahují. Skutečnosti jsou, bereme-li je v jejich *celku*, v jejich *souvislosti*, nejen ‚tvrdohlavé‘, nýbrž také bezpodmínečně průkazné. Vezmeme-li však jednotlivé skutečnosti, odpoutané od celku, odpoutané z jejich souvislosti, pak mají data mezery, jsou vybrána libovolně, pak je to právě jen žonglování s daty nebo něco ještě horšího“ [15 : 285]. Leninova poznámka charakterizuje pregnantním způsobem také dnešní buržoazní empirickou sociologii.

V uvedených empirických výzkumech zjištěná data a odvozené závěry nebyly nijak uvedeny do celospolečenské souvislosti a nevycházelo se z podstaty kapitalistického společenského řádu. Autoři zůstávají v pozitivistické manýře na povrchu sociálních jevů a absolutizují je v jejich bezprostřednosti. Není možné pochopit pouze empiricky společnost jako

„určitý konkrétně historický systém zákonitě spjatých společenských poměrů, do nichž lidé vstupují ve svém životním procesu a jejichž základní součástí je... systém výrobních poměrů“ [27 : 145]. „Empiricky konstatovatelné jsou... společenské poměry ne jako takové, ne v jejich osamostatnění, nýbrž v jejich jevových formách jako vlastnosti, znaky lidí a ostatních obrazných daností společnosti, avšak jako vlastnosti, které se zjevují pouze ve vzájemném společenském vztahu jednotlivců“, píše E. Hahn [9 : 72]. Proto není empirická sociologie s to, bez vědeckého pojetí společnosti, jaké je vlastní pouze marxismu-leninismu, odhalit podstatné procesy. Absolutizování bezprostřednosti pozitivismem charakterizuje idealismus jako filosofickou světonázorovou základní pozici buržoazních sociologů, který není rušen ani zdánlivě materialistickým „technologickým determinismem“.

Analyzované koncepty jsou politicko-ideologicky zaměřeny jednoznačně proti revolučnímu dělnickému hnutí a proti marxisticko-leninskému světovému názoru. Teoretické rozdělení dělnické třídy na dílčí skupiny a teoretické postulování nové dělnické třídy, případně nového dělníka, je zaměřeno proti marxisticko-leninskému učení o historickém poslání proletariátu. Redukce třídního vědomí na „vědomí dělníků“, které je odvozováno bezprostředně a přímo z úrovně techniky, případně ze spotřební sféry, kloní se ke spontánnosti a obrací se proti vedení dělnické třídy marxisticko-leninskou stranou. Aniž by vnikly do podstaty zkoumaných procesů, dodávají všechny výzkumy pohled do jevových forem sociálních rozporů v jednotlivých oblastech a poskytují tak empirický materiál pro další manipulaci dělníka v zájmu buržoazie. Stejným způsobem jsou nařízena řešení a návrhy, aby zjištěné rozpory byly zmírněny v rámci kapitalistického řádu, aby byla zajištěna stabilita kapitalistického řádu totální integrací dělnické třídy. K tomuto účelu dodává buržoazně empirická sociologie teoreticko-analytický materiál.⁷

⁷ Zadavateli byli: pro Fürstenbergův výzkum Pracovní kartel svazů zaměstnavatelů německého chemického průmyslu, pro Kernův a Schumannův výzkum Kuratorium pro racionalizaci německého hospodářství (RKW), zapsaný spolek. Pro Kernův a Schumannův výzkum byla mimoto ustanovena „Rada projektu“, která se skládala ze zástupců těchto organizací: Spolkové sdružení německých

svazů zaměstnavatelů. IG Metall (kovodělný kartel). Německý odborový svaz. Německá zaměstnanecká odborová organizace. Spolkové ministerstvo pro práci a sociální záležitosti. Spolkový úřad práce. Složení těchto grémíů současně ukazuje, kterými kanály se buržoazní empirická sociologie uplatňuje v praxi.

Analyzované práce ozřejmují, že buržoazní ideologie je nucena přizpůsobovat své teorie změněným sociálním podmínkám, relativizovat staré teoretické pojmy, zjemňovat je. Na základě neustále zesilujícího vlivu marxistické ideologie jsou také empiricky zkoumající buržoazní sociologové stále více nuceni používat pseudomarxistickou terminologii, aby zfalšovali zvláště marxistickou teorii třídního boje a aby zkomolili dialektický vzájemný poměr výrobních sil a výrobních poměrů. V neposlední řadě lze z analyzovaných prací rozpoznat, že také empirická buržoazní sociologie odkládá svůj pečlivě střezovaný „nestrannost“ a „svobody hodnot“ a přibývající měrou zasahuje se vši otevřeností do třídního boje v zájmu buržoazie.

Literatura

- [1] Bahrdt, H. P. *Die Allianz von Arbeiterschaft und Intelligenz-Reminiszenz oder Zukunftstraum?* Neuverejnény rukopis. Citováno Kernem a Schumannem v *Industriearbeit und Arbeiterbewusstsein*. Teil I.
- [2] Deppe, F.—Lange, H.: *Zur Soziologie des Arbeiter- und Klassenbewusstseins*. In: *Das Argument*. Berlin (BRD) 1970. Nr. 9/10 (I. Teil).
- [3] Diligenski, G. G.: *Někotoryje problemy psichologii sovremennogo proletariata (priměr Francii)*. In: *Istorija i psichologija*. Moskva 1971.
- [4] *Engels an W. Borgius*. 25. Januar 1894. In: Marx, K.—Engels, F., *Werke*. Bd. 39. Berlin 1968.
- [5] *Entwurf eines ökonomisch-politischen Orientierungsrahmens für die Jahre 1973—1985*. Parteivorstand der SPD. Bonn Juni 1972.
- [6] Fürstenberg, F.: *Die Soziallage der Chemiearbeiter*. Neuwied 1969.
- [7] Goldthorpe, J. H.—Lockwood, D. u. a.: *Der „wohlhabende“ Arbeiter in England*. München 1970.
- [8] Hager, K.: *Das „Manifest der Kommunistischen Partei“ und der revolutionäre Weltprozess*. Berlin 1973.

- [9] Hahn, E.: *Historischer Materialismus und marxistische Soziologie*. Berlin 1968.
- [10] Kern, H.—Schumann, M.: *Industriearbeit und Arbeiterbewusstsein*. Frankfurt/M. 1970. Teil. I.
- [11] Lenin, W. I.: *Die grosse Initiative*. In: *Werke*. Bd. 29. Berlin 1970.
- [12] Lenin, W. I.: *Die historischen Schicksale der Lehre von Karl Marx*. In: *Werke*. Bd. 18. Berlin 1969.
- [13] Lenin, W. I.: *Der Reformismus in der russischen Sozialdemokratie*. In: *Werke*. Bd. 17. Berlin 1962.
- [14] Lenin, W. I.: *Ein Vortrag über die Revolution von 1905*. In: *Werke*. Bd. 23. Berlin 1957.
- [15] Lenin, W. I.: *Statistik und Soziologie*. In: *Werke*. Bd. 23. Berlin 1957.
- [16] Lenin, W. I.: *Was sind die „Volksfreunde“ und wie kämpfen sie gegen die Sozialdemokraten?* In: *Werke*. Bd. 1, Berlin 1968.
- [17] Lenin, W. I.: *Was tun?* In: *Werke*. Bd. 5. Berlin 1955.
- [18] Lohmar, U.: *Sozialdemokratie und Kommunismus. Anmerkungen zur „ideologischen Koexistenz“*. In: *Zeit*. Nr. 16, 21. 4. 1972.
- [19] Mallet, S.: *Die neue Arbeiterklasse*. Neuwied und Berlin (BRD) 1972).
- [20] Marx, K.: *Aus der Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie*. In: Marx K.—Engels, F.: *Werke*. Bd. 1. Berlin 1957.
- [21] Marx, K.: *Das Kapital*. Bd. 1. In: Marx, K.—Engels, F. *Werke*. Bd. 23. Berlin 1962.
- [22] Marx, K.: *Das Kapital*. Bd. III. In: Marx, K.—Engels, F.: *Werke*. Bd. 25. Berlin 1964.
- [23] Marx, K.—Engels, F.: *Die deutsche Ideologie*. In: *Werke*. Bd. 3. Berlin 1958.
- [24] Marx, K.—Engels, F.: *Manifest der Kommunistischen Partei*. In: *Werke*. Bd. 4. Berlin 1964.
- [25] Ponomarjow, B. N.: *Das „Manifest der Kommunistischen Partei“ und die Gegenwart*. Berlin 1973.
- [26] Schelsky, H.: *Die Bedeutung des Schichtungsbegriffes für die Analyse der gegenwärtigen deutschen Gesellschaft*. In: Schelsky, H.: *Auf der Suche nach Wirklichkeit*. Düsseldorf /Köln 1965.
- [27] *Wörterbuch der marxistisch-leninistischen Soziologie*. Berlin 1969.

Přeložila Eva Pavlátová